

HOL KERESSÜK EURÓPÁT?

A jövőmondás kockázata

A XXI. század kezdete az Európában élő emberek erőfeszítéseinek nagy sikerét hozta. Századok múltán bekövetkezett a természetes rend helyre állítása, Európa újra az egységesebb, a népek közötti kapcsolat ápolásának harmonikusabb útjára lépett. E kijelentés, megállapítás mögött generációs erőfeszítések húzódnak, akiknek szellemileg is felvilágosult tagjai ezért az új minőségért, annak sikeres létrejöttéért dolgoztak. A siker értelmezése némileg eltérhet a kontinens két felén. Nyugaton az egyesítés munkálatainak belátható idejű befejeződésében bízva az ebből következő elégedettség lehet meghatározó, míg keleten az újra kezdés reménye, a régen várt megújulás lehetősége jelenthet bizonyos mértékű örömforrást. E feltételezésekhez azonnal hozzá kell kapcsolnunk a mindkét oldalon tapasztalható szkepszist is, amely a kétféle életforma illeszthetőségének gyorsaságából, avagy lassúságából eredő ismerethiányból egyszerűen kikövetkeztethető. A fenti felvetés jelen léte is jelzi, nem lesz egyszerű feladat a végleges siker elérése, a megvalósult közel egységes Európa tényleges mindennapi életének, értékeinek élvezete. Ha racionálisan gondolkodunk és cselekszünk – elismerve a kételkedők bizonyos igazságát – mégis az a vízió lebegjen előttünk, hogy az alternatívák közül a helyes utat találtuk meg. Ez a jövő, fennmaradásunk esélye. A felismerés után mondhatjuk azt is végre, közösségeink haladási pályáíve töretlen lehet, ha mi is úgy akarjuk, és nem tévesztenek meg a létező szíren hangok. A hosszú távon elvégzendő munka, és az abból következő lehetőségek időszaka köszöntött ránk, ezért figyelmünket a múlt eredményeit nem feledve, de a jövőre indokolt fordítanunk.

KÖZELMÚLTUNK KÖZÖSSÉGI ÉLMÉNYE: ISMERKEDÉS EURÓPÁVAL

A múlt század 80-as évek végének enyhülő időszakában a valuta felhasználás okozta némi szabadsága és az ebből következő mozgás szabadság elementáris erővel tört ki hazánkban. Sokak élménye volt a családok

hadrafogható tagjait Zsiguliba zsúfoló egy napos bécsi bevásárló út, amelynek eredménye az autó tetején hazautazó Gorenje, a mosógép és más csodaként szemlélt technikai újdonság. A külföld élményét a megszerzett új „kincs” jelentette, no meg a hozzákapcsolódó sárga irigység: milyen jól megy az ott élőknek. Hazánkfiainak e részénél fizikai fáradtságot nem egészítette ki a szellemi értékek utáni vágyakozás.

Az ezt megelőző időszak nylon harisnyát, orkánkabátot és egyéb holmitkat csencselőit sem a kinti világ mélyebb összefüggései érdekelték.

Aztán változtak az igények. Lassan divattá vált a Trabanttal, Wartburggal lebonyolított nyugati körutazás. A család itthoni anyagi helyzetét elrejtő tengerparti nyaralás. Még ezeknek az eseteknek a fókuszában is a felszíni jelenségek álltak. A híres épületek, a kékség, az óriási hajók fényképei – majd videós megörökítése elsősorban a szomszédok, a munkatársak pukkasztását célozta meg. Még ezekben az években is ritkaságnak számított a külföldi tanulmányút elnyerése. Ilyen irányultságú utak nagyobb csoportokat érintő magánereős lebonyolítása – több ok miatt – lényegében kivitelezhetetlen volt. A zárt világ okozta információs szegénység még a korábbi, meglévő ismereteket is elaltatta. Mindezek miatt Európa képünk sokaknál tapasztalható egyoldalúságát, hedonisztikus jelenségeinek csodálatát, a kor felszínes magatartást igénylő követelményeinek behódolását általános jelenségként tapasztalhattuk meg. Így jutottunk el napjainkig.

EURÓPA-KÉPÜNK ALAKÍTÓJA

Mi, magyarok évszázadok óta nagy érdeklődést mutattunk a Lajtán túl történetek, az ottani élet, az arrafelé felhalmozott gazdagság iránt. Ez utóbbi motívum folyamatosan és intenzíven kísérője volt sokunk magatartásának. Ha röviden és sarkosan jellemezni kívánjuk nyugati kapcsolataink legerősebb motívumait, amelyek gyakran meghatározták ez irányú viszonyunkat, és egyben a nyugati világról alkotott képünk alapvonásait, azt leginkább a zsákmányszerzés vágyával írhatjuk le. (Ez a tulajdonságunk olykor még ma is felbukkan.) Másként fogalmazva; fájdalmasnak tűnhet, ugyanakkor tény, hogy Európa népeinek történetéről vajmi keveset tudunk. Ez esetben az sem nyújt vigaszt számunkra, hogy ez a „tudáshiány” kölcsönös. Ha csak a tapasztalatból merített ismereteinkre hagyatkozunk, nem nagyot tévedünk, ha azt rögzítjük, hogy Európa népeinek korai és későbbi történelméről megszerzett ismereteink roppant hiányosak.

A nagy társadalom-alakító mozgalmak, híres személyiségek történetének egész sora nem integrálódott a tudásunkba. A könyvnyomtatás, a

felvilágosodás eszméinek megszületése éppen úgy csak az „alig dereng valami” homályába olvad szét, mint a reformáció küzdelmeinek konkrétumai, vagy a harmincéves háború sorsfordító eseményei. Alig sejtjük, hogy a török ellen vívott harcok idején például a spanyolokat az Afrikából ellenük irányuló arab támadás izgatta. Mindehhez az is hozzátartozik, hogy az ismeret megszerzését, a különböző tudásforrások elérését mindig olyan érdekek irányították, amelyek számunkra nem kedveztek. A felvillantott, és jelzésként megfogalmazott ismeret hiány lényegében a XX. század történéseinek időszakára módosult, amikor két, nálunk fogalommal változott kastély- és településnév váltott ki Európát minősítő izgalmakat. Ha ma Magyarországon, a Kárpát-medencében Trianon, Jalta és következményei szóösszetétel elhangzik, mellé az igazságtalan európai döntés képzete kapcsolódik. Mindenki tudja, jogosan. Csak ebben esetben is gyakori a tévedés, amely a mai generációra tette az akkori döntés terhét, holott elég lett volna, ha irányukban csak a döntés korrigálásának lassúsága, elhúzódása miatt emelünk szót. Bár ezt a hiányt is teljesen megváltoztatta a mai európai akarat. A XX. század első felében élt, akár a győztesek, akár a vesztesek táborához tartozó politikai elit vélhette úgy, hogy lelkiismerete nyugodt, de ma már látható a történelmi felelősségük, amelynek hatására torzult sokak szemlélete, Európa felfogása.

A XVII. SZÁZADBAN UTAZÓ MAGYAROK EURÓPA KÉPE

A múlt történéseink valós, vagy annak hitt(remélt) emlegetése gyakran vezethet tévútra, ha az eljövendő évek vízióját kívánjuk megfogalmazni. A következőkben nem ez irányba kívánunk lépni. Arra szolgálnak a példáink, eseteink, hogy rámutassunk, amikor Európa a maihoz hasonló, nagy átalakulás előtt állt, a gondolkodó értelmiség – így a magyarok is – miként keresték az előrelépés lehetséges irányait népeik, a közösség és önmaguk számára. A múltról szólunk a következőkben, bár nem tagadjuk azt a véleményünket, hogy az akkor történtek a mának is hordoznak tanulságokat.

Példánkban az elsőként megjelenő személyiség, Szepsi Csombor Márton 1595-ben született a felvidéki Szepsiben. Némi elfogultsággal azt is mondhatnánk földünk volt a későbbi híressé vált világjáró. Apja kassai céhbeli mester volt. Élete, tanulmányai ennek megfelelően a kassai polgár – céhes mesterek által megkívánt követelmények szerint szerveződtek. De a mesterelemek felvilágosultabb magatartása mellett más gondolkodás is hatott rá. A Magyarországot még fogva tartó török jelenlét mellett, a protestantizmus új szellemiséget hozó időszakát élték a kor emberei. Az új felfogás a világra – elsősorban Európa nyugati felére – figyelő, a létrejött eredményeket a

legjobb tudása szerint magáévá tevő, autonóm személyiség megjelenését igényelte. Sokak mellett Szepsi Csombor Márton e körbe sorolható. Még ifjú korában bejárta a Felvidék és Erdély híres iskoláit és protestáns településeit. Az új iránt megmutatkozó fogékonysága vezette el Göncre, Telkibányára. Jórészt az itteni tanítóskodásból származó jövedelméből fedezte tervezett külhoni utazásának költségeit. 1616-ban határozta el, hogy bejárja Lengyelország, Csehország, Hollandia, Dánia, Anglia és Franciaország általa fontosnak vélt városait. A kiválasztott országok esetében az volt a fő szempontja, hogy olyan tapasztalatokra tegyen szert, amelyeket az otthoni, a polgárosodás eszméjét valló kereskedők, céhes mesterek hasznosítani tudnak. Csehország, Hollandia, Anglia, a német tartományok – Szepsi ismerete szerint – az akkori Európa leggazdagabb országai közé tartoztak, és a korai kapitalizmus útját járták. Ezért tűnik helyesnek mai szemmel nézve, és célját tekintve is a kiválasztott országok köre. Érdekes rátekintenünk arra, hogy milyen értékekre figyelt a magyar utazó. Nagyra tartotta az európai városok környezeti tisztaságát, az e téren kialakult szokásait. Bár Prágára – ma már mosolyogatóan – azt a megjegyzést tette, hogy „...Prágában az mészárszékben soha légy nem láttatik, így ez városban régen egér nem volt, de most immár néhol – néhol lakja.”

Az olykor előforduló, és kritikusan leírt negatív tapasztalatait sem elhallgatva, azt kérte magyarországi olvasóitól, hogy ezeket az országokat mégis tekintsék olyan példának, amelyek nyomába érdemes lépni.

Nem feledkezett meg az általa megbecsült foglalkozást űző csoportokról sem. Érdekelte a boltosok, a kereskedők, vagy ahogy ő nevezte az „árosok” és a bányászok munkája. Megfigyelte és összefoglalta a fémek feldolgozásának kinti módszereit. Elkészítette „A fémekről” szóló munkáját, amelyet a danckai egyetemen nyilvános vitára bocsátott. Olykor a minden tudományosságot is mellőző ismereteket is népszerűsítette. Leírta, hogy a fémbányászok az ujjuk hegyén hordják a kettéhasított mogyorófavesszőt, amely „az arany vagy ezüst bő erét oly szerencsével leplezi le.” De arról is tudósított, hogy a „tűzzel szembeni ellenállást Cerro Ponti ezüstje és daricumí aknákból kibányászott sárgaréz esetében is tapasztalták”

Hosszan foglalkozott az egyetemi és gimnáziumi oktatás színvonalával, az ott alkalmazott gyakorlattal. Különösen nagy hatással volt rá a danckai (ma danzingi) gimnáziumban töltött több szemeszter. Az intézmény természettudományos irányultsága váltott ki nagy érdeklődést. Ez az akadémiai gimnázium öt évfolyamos volt. A felső évesek tanárai között volt a kor két kiváló fizika, matematika, földrajz tudósa, Adrianus Pauli és Petrus Crügerus. A tanári kar és az egyetemi és gimnáziumi oktatást támogatók révén létrejött könyvtárat is nagy kincsnek tartotta.

Világossá tette véleményét a női egyenjogúsággal kapcsolatban is, azzal egyetértve mondván, a „dicséretes dolgokat cselekedtenek az asszonyállatok.” Egyik versét a kassai polgárasszonyoknak ajánlotta.

A települések esetében egyértelműen várospárti volt. Úgy vélte az új követelmények, amelyeket a világban – Európában – zajló események megkívántak, így a polgárosodás eszméje, a városok modern szerkezetén, rendjén valósulhatnak meg igazán.

Mint a társadalom fejlődését, változását figyelő gondolkodónak, az új szemléletű politikus volt az ideálja. Ez a személy pedig Bethlen Gábor volt. „Segítette a fejedelem számára oly fontos Habsburg ellenes hagyomány ébrentartását, és Dancka bevételeinek elbeszélésével példázhatta leghatásosabban az erőskezű, független nemzeti királyság követendő eszményét,” – írja Kovács Sándor Iván.

1618. augusztusában érkezett haza, és 1621-ben, 26 éves korában halt meg ez a tehetséges, a kalandokat is szívesen felvállaló magyar értelmiségi.

Szepsi Csombor Márton életművének, írásainak értékelését már elvégezte az irodalomtudomány. A ma élő generáció számára három – általam – lényegesnek tartott elemét mégis kiemelendőnek tartom. Egyrészt azok közé a szerzők közé sorolható, akik arra vállalkoztak, hogy tudásukra építve bemutassák az Európa nyugati és keleti felén, a XVI–XVII. században elindult kettéválás folyamatának változatos irányát. Ugyanekkor azt érzékeltette velünk Szepsi Csombor Márton, hogy a kialakult különbségek nem nullázták le a korábban megteremtett magyarországi értékeket. Az összefüggések, a kapcsolati rendszer alapjai – a kereskedő utak, a helybeni ismeretszerzés lehetősége – továbbra is megmaradtak. Úgy gondolkodott, hogy a korábban kialakult közös gazdasági és kulturális hagyományokat gondozva haladhat előre a világ. Európa mindkét felének ennek szellemében kell további közös életüket élni és cselekedni. Számára is bizonyossággá vált, hogy itthon – tágabbra tekintve Kelet-Európában – több és nagyobb feladataink vannak. Ehhez a nyugati tapasztalatok segítséget adhatnak. Világnézete kialakult és céltudatos. Bátran és egyértelműen állást foglalt politikai feladatokban, amikor Bethlen Gábor Habsburg ellenes, függetlenségi országépítő elképzelései mellé állt Több és más tapasztalatainak megörökítése a mai olvasó számára is értékesé tesz útikönyvét, támpontot is adhatnak mai Európa képünk korszerűsítéséhez.

A kor más világjáróinak szemszögéből is tanulmányozhatjuk az eddig ismeretlen Európát. Az erdélyi születésű Bethlen Mihály (1673–1706) naplója az utókorra maradt. Az ott leírtak tanúsítják azt, hogy a szerzője, ha nem is a Csombor Mártonéhoz hasonló irodalmi stílusban, de új oldalról közelítette meg és gyűjtötte össze a számára fontos ismereteket. Az erdélyi

főúr – apja Bethlen Miklós főúr, nagy tekintélyű kancellár – családi ösztönzésre arra vállalkozott, hogy tanulmányainak befejezését követően 1691–1695 között nagy utazást tegyen, és látogassa meg a német tartományok jelesebbjeit, Szászországot, Brandenburgot, a Hanza városokat – továbbá utazásának célpontjává választotta Hollandiát, Svédországot, Dániát, Angliát, Belgiumot, Svájcot, Itáliát hangsúlyosan Vatikán államot, valamint Ausztriát és Lengyelországot. A tartalmában, lehetőségeiben gazdag, és időben is hosszadalmas utazás az előzőekhez képest más sajátosságokat hordozott. A napló olvasásakor szembeötlő számú, evés ivással járó, a különböző szintű és rangú fejedelmek, vezetők által, a Bethlenék számára adott fogadás, vendégeskedés feltűnhet az érdeklődőnek. Csak sajnálni tudjuk, hogy ezek lefolyására, az elfogyasztott ételek, italok fajtájára nem fordított figyelmet a szerző.

Az egyes országokban tapasztaltak leírása is különböző mélységű. Némely olvasónak az angliai út tényei a megragadóak, számomra a német és az angliai élet iránt tanúsított szerzői figyelem azért kiemelkedő, mert az Csombor néhány leírásával is összevethető.

A német fejlődés lehetőségei közül elsősorban a műveltség gyarapodását segítő külső feltételek, épületek egyéb szervezési megoldások, alkalmak keltették fel az utazó Bethlen figyelmét. A berlini színházlátogatás során elsősorban az épület kivitelezése érdekelte. „...mentünk a theátrumban, amely márványkő pádimentomos (padlózatú) és oldalas, az oldalában vadnak az elektorok (a választófejedelmek) státuái (szobrai), bolthajtása olyan szép, hogy le nem írhatom.” A látott színmű élményének leírását mellőzte a szerző. A könyvtár meglátogatásakor az tűnt fel az odaérkező magyaroknak, hogy „minden könyv aranyas veres, bőr compactioban (kötésben) vagon”. Érdeklődéssel figyelte a felsőoktatás területi megjelenését, az egyes fejedelmek rivalizálását az intézmények létesítésében. „Lipsiából (Lipcse) jöttünk Hálában (Halle) hálai, ahol ugyan akadémia létszen, és így egy akadémia a másiktól öt német kis mélyföld (méröld); Lipsia a saxoniai (szász) electoré és Hála a brandenburgusé. Jéna, ahol ugyan akadémia vagon, mind ez kettőtől 9 mélyföld. Lipsiától Vittenberga 8 mélyföld, és így kicsinyd helyen sok szép akadémiajok a lutheránusoknak. Felfigyelt arra, hogy az uralkodók közvetlen környezetük szépítésére nagy gondot fordítottak. „...mentünk az electoralis szép kies kertben, mellyben vagnak sok márvány statuák, és közöttök mind szép csorgók, mellyek el-felszöknek.”

Ma gondolkodhatunk úgy, hogy a kíváncsi erdélyi főúr számára azok az élmények, látványok őrződtek meg, amelyek hiányát honi viszonyaink között megtapasztalta és elsősorban a külsőségekben mutatkoztak meg. A Csombor-féle leírástól igénytelenebb szövegből teljességgel hiányoznak a politikai élmények. Ez a családi milliőt ismerve nemcsak különös, de feltűnő magatartás.

További útjának állomásaival összefüggésben is ezt a következtetést szűrhattuk le. Amszterdamban is az a „ráspoly ház” keltette fel a figyelmét, ahol „80 férfi lator fürrészelt” Bár az eddigiektől eltérő módon, azt is leírta, hogy amikor fonó, varró házban jártak „...többi között igen szép cifra 3 kurvákat láttunk.”

A hosszadalmas utazás további állomásain tapasztaltakról csak jelzészerűen számolt be. Belgiumról nem volt feljegyzésre érdemes élménye, a Vatikánról is szűkszavúan szólt, stockholmi látogatásán az ottani szokások ragadták meg figyelmét. A lakodalom helyi menetét részletesen taglalta. Hasonlóképpen a temetés szertartását is bőségesen írta le.

Az Angliában eléje tárult élet nagy hatással volt rá. Bár itt sem szorult háttérbe az építkezés eredményeinek – Westminster, a Tower – csodálata, de másról, pl. az oxfordi életről is beszámolt. Részletes ismeretet kaptunk az itteni világról. A híres könyvtárról, amelyet megajándékozott nagyapja, Bethlen János erdélyi fejedelem élettörténetének egy példányával. A könyvek csodálatán túl azonban most sem mulasztotta el szerzőnk az épületek küllemének, és belső díszítésének leírását.

Bethlen Mihály a család ösztönzésére és anyagi támogatásával vágott a külföldi útnak. Arról, hogy megegyezett az utazó és a család célja nincs ismeretünk. Az viszont bizonyos, hogy egyes esetek, fogadások, vendégségek elmondásában szűk szavú ismertetőket, inkább csak jelzéseket olvashatunk. Másrészt a családi elsődleges elképzelés az volt, hogy „okuljon, gyönyörködjön és nevelődjön” az úton megszerzett tapasztalatok révén. De azt sem titkolták, hogy a látottakat, a híres emberekkel való találkozásokat Erdély felvirágoztatására hasznosítani lehet.

A napló azt is tanúsítja, hogy Erdély és Európa sokoldalú kontaktusba maradt, és nemzetközi kapcsolataink ez idáig feltáratlan területeire is rá világított. A szellemileg és fizikailag is elkényelmesedett főúr e kapcsolatok gazdagításában vajmi keveset tett. Haza érkezve visszahúzódott. Hiába lett máramarosi (1702) főispán, ezt a tisztséget sem gyakorolta. Önmagával törődve, az alkohol vetett véget életének.

KORUNK A FOLYAMATOS TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS KORA

A történelmi kalandozás és példa keresés után nézzünk rá néhány, a helyzetünkől következő, és megoldandó feladatunkra, már csak azért is, hogy a dolgozatunk címében foglaltaknak is megfeleljünk.

Az elmúlt évtizedekben gyakran hallottuk, mi magunk is mondtuk: korunk átmeneti kor. Mára ténylegesen is érzékelhetjük a megállapítás tartalmát. Az

is valóság azonban, hogy az átalakulás általunk vélt iránya gyökeresen megváltozott. Ennek igazát valószínű, hogy csak a történelmi távlat fogja a maga teljességében igazolni. De ez a tény a ma élők számára újdonságokkal telített. A sok új feladat közül érdemes néhányat ez alkalommal is kiemelni.

Az átalakulásból következők teljesítésének legfontosabb követelménye, hogy egyenként és közösségi szinten – vagyis a magyarság egészét tekintve – mentálisan megváltozzunk. A változás talán legfontosabb eleme az, hogy múltba néző magatartásunk „rovására” a jövő tennivalóira koncentrálna, kíséreljük meg azokat felderíteni, és olyan körülményeket megteremteni, hogy a megvalósításukhoz szükséges feltételek kialakításán munkálkodhassunk. Továbbá azt is tegyük alap igényünké, hogy a kreatív jövőkép közös (pártok együttműködése, társadalmi gondolkodás révén) ki-munkálása vigyen előre a minőséget mindenkinek, és minden életfeltétel esetében biztosító cél felé. A két nagy elem teljesülésének feltétele, hogy építsük újra, tegyük tömegessé a több irányú kommunikációra alkalmasságunkat. A használható, beszélt nyelv mindennapos jelenléte előre lépésünk követelménye. Perspektívikus gondolkodásunkhoz nagy szükség van arra, hogy a politikai, közigazgatási és szakmai intézményszinten is megvalósuljon, a munka elvégzéséhez szükséges kiegyensúlyozottság, és a kiszámíthatóság elve a gyakorlatban is érvényesüljön. Nem kerülhető meg az sem, hogy előre lépünk a jogbiztonság tekintetében is.

Az elmondottakból talán kiderülhet az a felfogásunk, hogy Európát elsősorban önmagunkban, közösségeinkben kell keresnünk, és megtalálnunk. Ez a munka valóságos és nagy feladatot jelent. A munka időtartamán, minőségén múlik, hogy kikerüljünk a ma még meglévő bizonytalanság spiráljából.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- SZEPSI CSOMBOR Márton: *Europica varietas*. Bev. és szerk. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979.
- BETHLEN Mihály útinaplója (1691–1695). Budapest, S.a.r. Jankovics József és Kulcsár Péter. Magyar Helikon, 1981.